

Zeynep Sayın, *Ölüm Terbiyesi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2018, 168 s.

Değerlendiren: Kübra Bilgin Tiryaki

İmgenin Pornografisi (Metis, 2003) ve Kötülük Cemaatleri (Tekhne, 2016) adlı kitapların yazarı, sanat kuramcısı ve imgebilimci Zeynep Sayın'ın yeni kitabı *Ölüm Terbiyesi* Metis Yayınları'ndan (2018) çıktı. Görsel sanatlar teorisine dair yaptığı çalışmalarıyla Sayın'ın eserleri sanat felsefesi literatüründe önemli bir yer teşkil etmektedir.

Önsözde belirtildiği üzere bu kitap, yazarın Türkiye'de noksanlığını müşahede ettiği en önemli şey olan "ölüm ve imge ahlakı" olarak adlandırdığı terbiyeye işaret etmek üzere kaleme alınmıştır. Metin içerisinde ölüme ilişkin bir ahlakın nasıl kurgulanacağına dair belli işaretlerde bulunan Sayın, ölüsüne saygısızlık yapılan ve bir mezara ait olmanın kendisinden esirgendiği kişilere karşı geliştirilen bu tutuma, üzeri örtülen bir tarihle, bilhassa da İslam düşünce geleneğinin tecrübesiyle cevap vereceğini belirtmektedir.

Sayın, kitabında öncelikli olarak insanın "ölümlü" bir varlık olarak bir mezarının bulunmasının ne anlama geldiği üzerinde durmaktadır. İnsan öldüğünde artık insan veya hayvan değildir. Çünkü hayvan/heyavan, canlı olmak manasına gelir. Ceset olan insan, aslında o insanın yaşamışlığının, varlığının izdüşümüdür. Ceset gömüldükten sonra artık bir imgeye dönüşür. Kişinin bütün yaşamı, hafızası, geride kalanlar tarafından cesedin gömüldüğü mezar üzerinden devam eder, anlam kazanır (s. 10). Bu sebeple mezarı olmayanın imgesi ve hatırasının olmayacağını söyleyen Sayın'a göre, onun var olduğuna dair herhangi bir hafıza kaydı olmayacaktır. Yazar bu bağlamda çok çarpıcı bir örnek vermektedir: Kongo'nun seçimle başa gelen ilk başbakanı olan Lumumba, 1961 yılında Belçika ordusu tarafından öldürülmüş ve bir izi dahi kalmaması için cesedi asit havuzunda eritilmiştir. Bu vahşet ve ölüye tahammülsüzlük,

@ Doktora Öğrencisi., İstanbul Üniversitesi. k.bilgin610@gmail.com

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0176
İnsan & Toplum, 8(3), 2018. 127-132.
insanvetoplum.org

unutturma politikasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tabiri caizse ölenin imgesi, öldürülmesi üzerinden o denli büyümüştür ki onun bir mezara sahip olarak hatirasını belleklerde sürdürmesi, Afrika'daki özgürlük girişimine dair ümitlerin devam etmesi anlamına gelecektir. Bu sebeple Sartre, Lumumba'nın öldürülmesiyle aslında tek bir kişinin değil Afrika'nın katledildiğini söyler (s. 13).

Sayın, bu çarpıcı kitabıyla ölüm ve insan ilişkisini bu denli derinden kurarken bir ölüm ahlakı/terbiyesi oluşumuna dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yazar, bu kitabı yazmasının ana saikinin Türkiye'de ölüme ve onun sürdürdüğü imgeye dair artan tahammülsüzlüğe dikkat çekmek olduğunu söylemektedir. Ölüm ahlakı/terbiyesi ile dikkat çekilen şey temelde, "ölümün ve imgenin insanın sınırı" olduğudur (s. 14). Bizim ölümlüyü takip ederek ulaştığımız imge, aslında ölümdaki kayboluşu yahut uzaklığı bugüne getirmektedir. Bu bağlamda Sayın'ın yapmak istediği, Türkiye'de bilhassa Gezi Parkı eylemleri sonrasında ölenlerin ve devlet erkinin yasa dışı kabul ettiği insanların cenazelerine ve mezarlarına yapılan birtakım saldırıları örnek alarak mezarlara, ölümlere yönelik saygısızlığa dikkat çekmek, ölüm terbiyesine sahip olmaya çağırmasıdır. Bunu yaparken Sayın'ın temel referans noktası, İslam düşünce geleneğinin ölüme kattığı anlam ve derinlik olmaktadır (ss. 14-15).

Fakat bu anlamlı amacı gerçekleştirirken yazar, burada çeşitli problemler yaşamaktadır. Yazar, geleneğe yaptığı atıfta dilini oldukça parçalı bir yöntemle inşa etmekte ve tarihî hadise ve kişilerden devşirilen veriyi bağlamından kopartarak kullanmaktadır. Burada ortaya çıkan en temel sorun ise, metafizik bağlamının belirsizleştirilmesi yoluyla ölümün bütünüyle bu dünyaya içkin bir biçimde ele alınmasıdır. Ölümü öldürmek, ölmeden önce ölmeyi salt Kalenderîlik/Abdallık tecrübesi üzerinden okuyarak hayat-ölüm ilişkisini tek bir bağlam üzerinden değerlendiren yazar, bu kalenderî dünyaya boş vermişlik, varlığı hakir görme, hiçbir şeyi mülkleştirmemeyi Gezi Parkı insanların hallerine bağlayarak onları aynı insanlıkta buluşturmaktadır. Burada kalenderîlerin, 1936'da Walter Benjamin ve Lacan tarafından faşizm karşıtlığının simgesi olan kesik baş mitosu üzerine kurulan, kendi akli varlığını ve başkalarını yönetmeyi reddeden Acephale grubu ve Gezi direnişçileri ile aynı düzlemde yer aldığı varsayılmaktadır. Sayın'a göre bu zümreler ölüm terbiyesini kazanmış, başkalarının ölümlerine yahut herhangi varlık durumlarına dönük bir mülkiyet ve güç iddiasında bulunmayarak kendi varlıklarından vazgeçmişlerdir. Talepleri talepsizliklerinde ve belirsizliklerinde gizlidir. Sayın bunu "hiçbir tanrıya, hiçbir öndere, hiçbir akla, hiçbir puta tapmayan, bu dünyayı bir yukarıdakine, bir ötesine teslim ederek kendi varoluşu içinde değersiz kılmayan bir mitos" olarak ad-

landırır. Esasında tam da burası ölümün anlamının kaybolduğu nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü ölümün bu dünyada insanın sınırı olması, var olduğu anda başkasına dair bir nezaket ve hürmeti gerektirmesi, ancak ölümün bu dünya içindeki putlar yahut başka herhangi bir güç üzerinden açıklanamayacak bir metafizik ilkeye bağlanmasıyla mümkün olacaktır. Buradakinin saygınlığı, buradaki bütün bağlam- lardan azade bir biçimde “O”na bağlanan insanın bizatihi hürmete layık olmasından gelmektedir. O’ndan koptuğu durumda sınır hattında bulunan, kendi benliğinden vazgeçmiş insanın böylesi bir ahlak ortaya koyup koyamayacağı kuşkuludur.

Kitapla ilgili değinilmesi gereken bir diğer nokta, Kalenderilik, Melamilik ve Bektaşilik hareketlerinin, fıkhi ve Sünni İslam’ı yanına alarak despot bir karakter kazandığı varsayılan Osmanlı yönetimiyle sürekli bir karşıtlık üzerinden okunmasıdır (ss. 38-43). Bu bağlamda reddiyeci bir yönelim üzerinden hareket eden Sayın; zikrettiği grupları, devlet tasavvufu olarak gördüğü diğer tarikatlardan tamamen ayırtılmakta ve devlet tasavvufu içerisinde yer alan Sünni tarikatların mütehak- kim devletin payandası olduğunu söylemektedir. Abbasilerden itibaren başlayan din-devlet ittifakının Osmanlıyı da içine alan süreçte daha da güçlendiğini belirten Sayın’a göre din, ulemanın aracılığıyla devletin kayıtsız şartsız destekçisi konumun- dadır. Yazar tüm bu iddialarını, birbiriyle ilişkili olan tasavvuf, din-fıkıh, ulema ve devlet ilişkileri okuması çerçevesinde bütünüyle şarkiyatçı söylemler üzerine inşa etmektedir. Bütün bir tarihi tek tip bir okuma üzerinden ilerleten Sayın, benliğin- den ve akıl sahibi bir varlık olan insanlığından vazgeçip insanlığın sınırına giden Kalenderilik üzerinden devlet karşıtı tüm protest tavrılara bir anlam dünyası oluş- turmaya çalışmaktadır. Ancak tarihsel gerçekliğin tek boyutlu bu okuması, kendi tavrını inşa etmek için işlevsel olsa da birçok çelişkiyi içerisinde barındırmaktadır.¹

Kitabın ilerleyen sayfalarında ölüme saygı duyanlar, kendi benliğinden vazge- çenlerin nasıl bir noktada buluşarak “cemaat” oluşturdukları üzerinde durulmakta- dır. Yazara göre bu cemaat, kişinin kendi benliğinin dışına çıkabildiği, kendi “vec- diyle göksel olmayan biçimde” aşkınlaştığı ve vücudunun sınırında olduğu zaman oluşur (s. 56). İnsan kendinden sıyrılıp “başka”sını fark ettiğinde, kendi kimliğini terk edip ölmeden önce ölür; devlet ve aygıtlarının oluşturduğu “simgesel düzen”i yarar (ss. 56-57). Burada bir kez daha Kesikbaşlar, Rafiziler, Hariciler, marjinal- ler, 1968’de Kızıldere’de öldürülenler ve Gezi eylemlerindeki insanlar aynı noktada

1 Ulema ve devlet ilişkileri bağlamında böylesi bir okumayı eleştiren ve bunun yanı sıra Osmanlı sivil toplumunun kendine özgün yapısını anlamak için şark despotizmi ve Weberci patrimonyalizm temelli bakışın ötesine geçmek gerektiğine işaret etmesi bakımından Sunar’ın çalışması önemli bir yere sahip- tir. Detaylı açıklama için bk. (Sunar, 2018, ss. 38-41).

buluşturulur. Dikkat çekici olan nokta, Sayın'ın ısrarla vurguladığı üzere, burada tecrübe edilen aşkın olmayan bir ölümü idrak edıştır, velhasıl ölümün yolu yine Tanrı'ya çıkmamaktadır.

Kitabın son kısımlarında, İslam geleneği üzerinden ölümü okumaya daha spesifik olarak değinen yazar, Ali Şeriatî'nin Hacc kitabındaki anlatımından aldığı ilhamla, muhacir olan Hâcer'in tecrübesi üzerinden Kâbe'nin boşluğunu, simgesel düzeni aşma üzerine kurar (ss. 32-39). Fakat ona göre Kâbe'nin içindeki boşluk doldurulduğu anda, kelimeler Tanrı'nın yerine geçer. Böylece Tanrı ve ölüm siyasallaşır. Bu noktada aslında yazara göre, Hâcer'in bir "muhacir" olması ve Kâbe'nin varoluşunun onun tecrübesi üzerine inşa edilişi unutulmuştur. Tüm bu okuma, yazarın kitap boyunca yaptığı gibi ısrarla metafizik âlemi dışlayan bir biçimde kurgulanır: "Gerçeğin ahlaki Tanrı'yı, ölümü ve yaşamı simgeselliğin kiriyle kirletmez, metafizik bir boyuta taşımaz". Ölüm ahlaki ona göre boşluk ve belirsizlikte ortaya çıkar. Yazara göre tanım, belirleme, kimliklendirme neticesinde onun üzerine bir dil inşa edildiği her anda ölüm ahlaki ihlal edilmiştir. İşte bu yüzden Kâbe şu an kapitalistler tarafından işgal edilmiş, "kutsallık çalınmış, Mekke muhacirlerden müteahhitlerin eline geçmiştir". Bu noktada yapılacak tek şey, insanın kendi benliğinin sınırları dışına çıkarak, tekilliğini aşması ve kendisi gibi olanlarla ölümün eşliğinde buluşmasıdır. Vicdan ve merhametin ortaya çıkacağı yer de bu "boşluk"tur. Sayın'ın, Şeriatî metinleri üzerinden yaptığı Hacc okuması da kendi kurgusuna uygun bir biçimde bağlamından kopartılarak seküler ve tamamıyla bu dünyaya has kılınan bir "kutsallık(?)" inşası üzerinden anlam kazanmaktadır.²

Ölüme dair felsefi bir bakış geliştirme ve bunu bir ahlak/terbiye üzerine inşa etme çabasının Türkçe felsefe yazınında dikkate değer oranda yer bulmadığı göz önüne alındığında, *Ölüm Terbiyesi* önemli bir ilk adım olarak gözükmektedir. Ancak kitabın genelinde bütünlüklü bir dilin yoksunluğu ve iddiaların birbirini besleyecek şekilde takip edilememesi, inşa ve işaret edilmeye çalışılan ölüm ahlakının içeriminin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Kitapta sıklıkla atıfta bulunulan ahlâk ve terbiye kavramlarının birbirlerine muadil olarak kullanılıp kullanılmadıkları yahut bilinçli bir tercihle ayrılıp ayrılmadıklarına dair bir işaret yer almamaktadır. Ayrıca kitabın başlığında "terbiye"nin geçmesinin özel bir tercih sebebiyle olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Zira terbiye bir mürebbiyi, yani rabbi gerektirir. Hâlbuki yazar rabbi insanın özgürlüğünü sı-

2 Ali Şeriatî'nin Tanrı-insan ilişkisi çerçevesinde kurduğu insan tasavvuruna dair bir okuma için bk. (Sunar, 2017, ss. 1305-1306).

nırlayan bir şey olarak görmektedir. Bu açıdan insanların ölüm sınırında/belirsizliğinde buluşmaları ve “terbiye”nin bu bağlamda ortaya çıkışı, “terbiye” kelimesinin epistemolojik anlam dünyasının ters yüz edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ahlakın hem bireysel hem de birey dışı normlarla şekillenen yapısı; terbiyenin ise daha dıştan şekillendirici bir form olarak kullanıldığı dikkate alınırsa bu ikisi arasında en azından özel-genel olmak bakımından farklar bulunmaktadır.

Dil ve metin örgüsüne dair değerlendirmelerin yanı sıra içeriğe değinecek olursak birkaç hususa işaret etmemiz yerinde olacaktır. Bunlardan ilki ve en temeli, bu dünyaya has kılınan ve aşkın olanla irtibatı tamamen dışlanan bir “ölüm terbiyesi” kurmanın ciddi teorik boşlukları içinde barındırıyor olduğudur. Bir yönüyle bu dünyada insanın yaşamışlığıyla ilgili olan ölümün diğer bir yönüyle bu dünyaya ait olmayışı dikkate alındığında tamamen içkin bir ölüm algısı, ölüm ve sonrasının kategorik anlamını iptal etmektedir. Yazarın ölümü tamamen aşkın olandan kopartarak incelemesi, İslam düşünce geleneğine dair referansları da ilişkili olduğu anlam örgüsünü dikkate alarak okumasına engel olmaktadır.

Bir diğer husus, İslam siyaset geleneğine oryantalist bakış açısında kendisini göstermektedir. Bilhassa Osmanlı devlet yapısının totaliter olarak; ulemanın ve Sünni tarikatların ise tamamen devlete angaje bir biçimde konumlandırılması, patrimonyal devlet ve sivil unsurların yokluğu kabulünden kaynaklanmaktadır. Böylece tek tip ve olgusal gerçekliğe aykırı bir tarih okuması da yapılan yorumları sorunlu hale getirmektedir.

Sayın’ın kurguladığı evren, bu dünyada ama bu dünyanın sınırları dışındadır. Yazar, akıl sahibi varlık olan insandan vazgeçip yekdiğerleriyle hiçbir güç ilişkisine girmeden insan tekinin ölüm terbiyesine ereceğini düşünmektedir. Sayın, insanın kendini dahi kendi haline bırakmasının, boşlukta salınmasının büyük bir anlama gebe olduğunu kabul etmekte ancak bu noktada insanın tekinsizliğini, yoksunluğunu unutarak Tanrısal bir düzlem olan Kâbe’yi dahi metafizik bağlamından kopartarak ele almaktadır. Üstelik bunu, Tanrı’yı dünya içindeki güç sembollerinin bağlandığı nokta olarak gördüğü için yapmaktadır.

Tüm kurgusal ve teorik sorunlarına rağmen yazarın yoksunluğunu fark ederek kurmaya çalıştığı “ölüm terbiyesi/ahlakı” farklı bakış açılarıyla üzerine dikkatle eğilmeyi hak ediyor. Yazar, bu tür bir bakışı ancak İslam düşünce geleneğine atıfla yorumlayabileceğini fark etmesi bakımından da takdiri hak etmektedir. Öte yandan bu çalışma, eksikleri ve fazlalarıyla insanın anlamını ve varlıkla ilişkisinin mahiyetini yeniden yorumlamaya yönelik çalışmaların ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Sunar, Lütfi. (2018). *Türkiye'de İslami Stk'ların kurumsal yapı ve faaliyetlerinin değışimi*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği.
- Sunar, Lütfi. (2017). Ali Şeriatî. İçinde İ. H. Üçer (Ed.), *İslam düşünce atlası*. İstanbul: İLEM& Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. 1305-6.